

Izabella Main

imain@amu.edu.pl

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

WOKÓŁ TABU I NORM SPOŁECZNYCH W RODZINACH PEERELOWSKICH

Barbara Klich-Kluczewska, *Rodzina, tabu i komunizm w Polsce 1956–1989*, Kraków: Wydawnictwo Libron 2015, ss. 295, ISBN 978-8-365-70506-8.

Autorka książki jest doświadczoną badaczką historii społeczno-kulturowej Polski XX wieku, zajmuje się historiami rodziny, prywatności, kobiet, seksualności oraz mikrohistorią. Opublikowała między innymi książkę *Przez dziurkę od klucza. Życie prywatne w Krakowie w latach 1945–1989* (Klich-Kluczewska 2005). W ostatniej dekadzie uczestniczyła w pracach wielu międzynarodowych i krajowych zespołów badawczych. Rozprawa *Rodzina, tabu i komunizm w Polsce 1956–1989* jest rezultatem kilkulatnich badań nad funkcjonowaniem tabu w PRL na przykładzie rodziny. Autorka poszukiwała odpowiedzi na pytanie o „społeczny odbiór losów obywateli PRL, które odbiegały od rozpowszechnionego i akceptowanego wzorca, a tym samym – o siłę norm społecznych, konwencji i zwyczajów w rzeczywistości określanej ramami politycznej dyktatury” (s. 10).

Praca omawia kilka wybranych obszarów tabu w odniesieniu do rodziny: samotne macierzyństwo, rozwód, przemoc fizyczną w rodzinie oraz aborcję. Rozważania poświęcone tym zagadnieniom poprzedzają dwa rozdziały wprowadzające, dotyczące tabu jako kategorii badawczej w warsztacie historyka oraz dyskursu socjologicznego związanego z rodziną. W pierwszym z nich autorka wskazuje, że w analizie tabu należy uwzględnić jego manifestacje i obiekty, instytucje kontrolujące, zasięg oddziaływania, kontekst, a przede wszystkim cel, czyli to, czemu miało ono służyć. Powołuje się przy tym na Mary Douglas, według której tabu jest częścią życia każdej społeczności i nieustannie oddziałuje na rządzące nią normy, mając za zadanie redukcję wspólnotowego poczucia chaosu. W ujęciu Klich-Klu-

czewskiej tabu było także integralną częścią doświadczenia życia w PRL, a studium wyobrażeń na temat tego, co nieakceptowane, niewygodne, budzące niesmak lub wstyd pozwala na krytyczną analizę praktyk postrzeganych wówczas w kategoriach niepodważalnych norm społecznych.

W rozdziale drugim autorka omawia literaturę socjologiczną poświęconą rodzinie, zwłaszcza dorobek zespołu kierowanego przez Zbigniewa Tyszkę z Zakładu Socjologii Rodziny na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz badaczy z kilku innych ośrodków akademickich. Jej zdaniem socjologiczne badania nad rodziną w czasach PRL miały charakter scentralizowany i realizowały założenie, że zadaniem socjologii jest przeciwdziałanie negatywnym zjawiskom społecznym, wspomaganie polityki społecznej i sterowanie procesami społecznymi pod kierunkiem partii. W tym kontekście podjęta zostaje ciekawa analiza dotycząca pozycji badaczy (również pozycji uniwersytetu, funduszy i zezwoleń na badania) oraz przyjmowanych przez nich stanowisk (np. promodernistycznych i konserwatywnych). Temat ten wart jest kolejnych badań, nie tylko w odniesieniu do przedstawicieli środowiska socjologicznego. Omawiając prowadzone w PRL projekty badawcze na temat rodziny autorka ograniczyła się do nurtu socjologicznego – szkoda, że pominęła prace etnologów i antropologów kultury, np. Jacka Bednarskiego i Zbigniewa Jasiewicza (1984), Agaty Stanis (2013) czy Daniela Jabłońskiego i Lecha Ostasza (2001).

Kolejne części książki poświęcone są omówieniu różnych obszarów tabu. W rozdziale trzecim autorka zajmuje się „pannami z dziećmi”, przywołując na wstępie opowieść kobiety o doświadczeniu samotnego macierzyństwa i podejmowanych przez nią próbach samodzielnego przezwycięzania kolejnych trudności życiowych. Na tym tle Klich-Kluczevska charakteryzuje polski model hybrydowy, w którym rodzina uznawana była za współodpowiedzialną za opiekę nad dziećmi i osobami starszymi, a samotne kobiety nie mogły liczyć na wsparcie państwa i często były wykluczone z przestrzeni społecznej. Wskazuje przy tym na rozmijanie się praktyki z deklaracjami władz państwowych dotyczącymi polityki prorodzinnej, np. większość miejsc dla samotnych kobiet ciężarnych oferował Kościół katolicki.

W kolejnym rozdziale autorka przygląda się zjawisku rozwodów – opisuje stan prawny, a zwłaszcza reformy prawa rozwodowego w PRL, statystyki rozwodów, rytuały „kryminalizacji”, próby humanizacji oraz konotacje polityczne. Jaki pisze, „kryminalizacja to jeden z typowych dla tabu sposobów radzenia sobie ze zjawiskami w odczuciu społecznym niejednoznacznymi, szczególnie pod względem moralnym” (s. 151). Co

interesujące, w procesie kryminalizacji rozwodów uczestniczyli nie tylko duchowni katoliccy, ale też badacze – demografowie, socjologowie, prawnicy czy dziennikarze, co odzwierciedlało dominującą narrację o „nowoczesnym państwie lecz tradycyjnym społeczeństwie”. Badania prowadzone w latach 70. w Nowej Hucie sugerują czarny obraz rodziny przed i po rozwodzie, wskazując na demoralizację, alkoholizm czy nawet „wykolejenie dzieci”. W prasie kobiecej tego okresu pojawia się jednocześnie dyskurs „piekła kobiet”, eksponujący krzywdy doznawane przez nie ze strony mężczyzny i otoczenia. Tragiczne losy kobiet opisywane są często w publicystyce, również w kontekście problemów mieszkaniowych. Postrzeganie rozwodów w kategorii „koniecznego zła” nie uległo przeobrażeniu w okresie kulturowych zmian w latach 70. XX wieku, dokonało się to dopiero po transformacji ustrojowej w 1989 r.

Rozdział piąty pracy poświęcony jest domowej przemocy fizycznej. Autorka analizuje w nim dyskurs prawny i pedagogiczny o karceniu, stosownie kar cielesnych, narracje o przemocy i artykuły prasowe na ten temat. Jej zdaniem w czasach PRL pogłębiała się tabuizacja przemocy domowej, co z jednej strony, wynikało z deklarowania coraz większej dezaprobaty dla takich zachowań, a z drugiej strony, związane było z państwową polityką ograniczania ingerencji w wewnętrzne życie rodzin.

W ostatnim rozdziale Klich-Kluczevska przygląda się zjawisku aborcji (zalegalizowanej w 1956 r.) jako przykładowi przełamania tabu – przedstawia pronatalistyczny dyskurs wczesnych lat powojennych, procesy sądowe związane z nielegalną aborcją w latach 50., tabuizację aborcji oraz opinie Polaków na jej temat, które rekonstruuje na podstawie listów słuchaczy do Polskiego Radia. W tym kontekście wskazuje na powszechność przekonania wiążącego wielodzietność z biedą. Z kolei debatę nad aborcją toczącą się w połowie lat 50. interpretuje jako dowód na utrzymywanie się obyczajowego tabu. Zwraca też uwagę, że w dyskusji tej dominował chaos – mimo artykułowania potrzeby otwartego wyrażania opinii i poszukiwania kompromisu, kolejne dekady nie przyniosły rozwiązania problemu.

Książka *Rodzina, tabu i komunizm...* jest pracą bardzo ciekawą nie tylko z powodu wyboru omawianych zagadnień, aktualnych również we współczesnych debatach, lecz również ze względu na bardzo bogaty i różnorodny materiał źródłowy. Autorka sięgnęła do akt procesowych, materiałów sądowych i policyjnych, listów do mediów, prac nadesłanych na konkurs pt. „Pamiętniki kobiet polskich”, a także archiwów prasowych, filmowych i radiowych (np. taśm z wypowiedziami kobiet). Na tej podstawie stworzyła własny, oryginalny zestaw metod i narzędzi badawczych,

które umożliwiły analizę skomplikowanych zagadnień z zakresu historii społecznej i antropologii historycznej. Niewątpliwym walorem książki Klich-Kluczewskiej jest umiejętne skonfrontowanie doświadczeń i perspektyw tzw. zwykłych ludzi z dyskursami eksperckimi (naukowymi, politycznymi, publicystycznymi). Podsumowując, w mojej ocenie jest to niezwykle wartościowa praca przedstawiająca długotrwały proces (1956–1989) ścierania się koncepcji modernizacyjnych i konserwatywnych oraz negocjowania granic między tym, co dopuszczalne, a tym, co stabilizowane, a zarazem ukazująca na tym tle jednostkowe losy i narracje (mikrohistorie) dotyczące polskich rodzin z czasów PRL.

Bibliografia

- Bednarski, J., Jasiewicz, Z. (1984). *The Family as Cultural Unit. Tradition and modernity in cultural activity within the family in Poland*. W: M. Biskup, V. Filias, I. Vitanyi (red.). *The family and its culture: An investigation in seven East and West European countries*. Budapest: Akademiai Kiadó, ss. 281–344.
- Jabłoński, D., Ostasz, L. (2001). *Zarys wiedzy o rodzinie, małżeństwie, kohabitacji i konkubinacie: Perspektywa antropologii kulturowej i ogólnej*. Olsztyn: Adiaphora.
- Klich-Kluczewska, B. (2005). *Przez dziurkę od klucza. Życie prywatne w Krakowie (1945-1989)*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Stanisz, A. (2013). *Rodzina made in Poland. Antropologia pokrewieństwa i życia rodzinnego*. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje.